

Теренски мемоари
Fieldwork memoires

39:001.891:[271.222(497.11)-523.6(495.631)]“1973/1983”

Етнолошка истраживања манастира Хиландара 1973–1983. Трећи део: повратак у Београд и каснији боравци у Хиландару

Ранко Баришић

*Света Гора је царство без круне, држава без војске,
земља без жена, богатство без новца, мудрост без школе,
кухиња без mesa, молитва без престанка,
веза са небесима без прекида, славопој Христу без умора,
смрт без жаљења.
(владика Николај Велимировић)*

Екипа етнолога коју је оформио Хиландарски одбор САНУ први пут је боравила у Хиландару у јесен 1973. године, када је започела са прикупљањем предмета за етнолошку збирку. Последња година етнолошких истраживања у организацији Хиландарског одбора САНУ била је 1982. У тексту се представља повратак са првог путовања у Хиландар, као и каснији боравци и тешкоће са којима су се истраживачи суочавали приликом рада на заштити пронађених предмета.

Кључне речи: Хиландар, етнологи, предмети, етнолошка истраживања.

Хиландар је манастир који се налази у северном делу Грчке – Светој гори Атонској, на полуострву Халкидики. Основан је на рушевинама старијег манастира 1198. године трудом Стефана Немање (1166-1196) и његовог најмлађег сина Растка (Светог Саве). Током свог постојања више пута је горео, много пута пљачкан, његови су монаси одвођени у ропство, продавани као робље на пијацама Блиског истока. Монахе су пљачкали разбојници, неретко и убијали војни плаћеници различитих војски. Осим људског фактора, велике штете манастиру наносиле су и природне непогоде, пре свега земљотреси и пожари. Постоје подаци

о неколико епидемија куге, која се из околног света проширила на манастир и његове монахе.

Године 1463. Света Гора, па и манастир Хиландар, потпала је под турску власт. То је утицало да временом број монаха опадне, што је резултирало тиме да током XVII, XVIII и делимично током XIX века у Хиландару превладају бугарски монаси. Манастир је ослобођен од турске власти заједно са целокупном Светом Гором завршетком Првог светског рата – 1918. године. После више векова турске доминације Света Гора ушла је у састав грчке државе као самостална територијална јединица. Уговором у Лозани 1926. године, у Друштву народа, Света Гора призната је као саставни део грчке државе и јединствена у свету православна заједница, која је одувек привлачила не само стручњаке и ходочаснике већ и бројне заинтересоване појединце. Света Гора је једно од ретких места на свету где је женама приступ забрањен, иако је њен заштитник женског рода – Пресвета Богородица.

* * *

Долази и време нашег растанка. Већ смо премашили све рокове, скоро месец дана смо у Хиландару. Грчка полиција је на нас вероватно заборавила јер смо једини манастирски посетиоци. Ако је авантура ући на Свету Гору, онда је, испоставиће се, прави подвиг изаћи из ње. Управо кад смо се припремили да изађемо, над Светом Гором почиње прави оркан. Почетком децембра олује су уобичајена метеоролошка појава у овом делу Грчке. Међутим, овог пута оркан се спустио на Атос без видљивог знака да ће ускоро престати. На то монаси ипак нису навикли. Телефонске линије међу манастирима су у прекиду, бродови не излазе из својих лука. Сви монаси по својим келијама стално леже пећи, јако је захладнело. Контакти између мазгара који стално саобраћају по Светој Гори јер служе као курири и преносиоци вести али и неопходних потрепштина видљиво су се проредили – скоро да су престали да саобраћају и излазе из својих манастира. Све се примирило, сви чекају да се природа умири и оркан најзад утиша. Међутим, ми морамо да се вратимо, имамо обавезе у Београду. Пре него што смо кренули из манастира, Свештеном сабору смо оставили извештај о томе шта је урађено и предлоге будућег рада.

1. Манастир Хиландар поседује око три хиљаде предмета етнографског карактера који илуструју привредну историју манастира и допуњују културну историју српског народа. Уз помоћ јеромонаха Хризостома предмети су смештени у манастирску житарницу.

2. За документацију Хиландарског одбора снимљено је 360 предмета. Ови предмети су одвојени за будући музеј, који ће бити смештен у новој библиотеци.
3. Предлажемо да остали предмети буду изложени у приземним просторијама манастира, где се сада налазе остаци суваче за со и за брашно, пошто ти објекти сами по себи представљају музејске експонате.
4. Нађене предмете ставили смо у правилне редове да би било места за пролаз; сортирани су по врсти материјала од којег су израђени за будућу инвентаризацију и конзервацију. Очекујемо да ћемо исто стање затећи и следеће године. Пре одласка све предмете смо склонили у житарницу и замолили монахе да их држе под кључем због радозналих посетилаца.
5. За следећу, 1974. годину, као помоћ у нашем раду предложили смо конзерваторе и једног стручњака за примењену уметност, будући да у Хиландару постоји доста предмета који јој припадају. У извештају смо напоменули да смо радили у манастирском конаку у Кареји, у испосници Светог Саве и у неколико келија у којима су некада обитавали руски монаси. Такође, навели смо да је у њима пронађено доста различитих етнографских предмета које би требало пренети у Хиландар.

Док смо обављали последње припреме за повратак, киша повремено добија праве монсунске размере и изгледа као да ће потоп. Монаси почињу да се припремају за манастирску славу. Претпостављају да ће се време до тада смирити и да ће гости ипак успети да дођу. Ми смо све нестрпљивији, али брода за повратак нема. Монаси нам предлажу да останемо за славу. Кажу да ће се до тада сигурно нормализовати време и успоставити саобраћај са копном. Понекад проради телефон, али нема добрих вести за нас. Чак ни са унутрашње стране Свете Горе ка Уранополису бродови не саобраћају и не излазе из луке. Нико се не усуђује да изађе копном са Свете Горе, јер су путеви необележени и потпуно разровани. Деценијама о њима нико не води рачуна јер их готово нико и не користи, будући да скоро и нема монаха-пешака. Олуја се ноћу тек мало смири да би сутрадан поново ојачала и тако данима.

Ипак, једног јутра у манастир долази мазгар и саопштава да ће проћи брод за Уранополис, али са супротне стране Атоса и да ће можда стати на пристаниште Јованицу, подно бугарског манастира Зографа. Јутро је освануло хладно и магловито. Дан пре тога Хиландар се кратко забелео од снега да би исто поподне киша опет заменила снег. Брзо се спремамо и опраштамо од монаха као стари пријатељи. Добијамо

благослов за срећан пут. Сада нам је благослов за пут и излазак на копно итекако потребан. Мазгар убрзано товари мазгу. Пешачимо узбрдо, уз некакву вододерину без пута и без ознака, а потом настављамо уском козјом стазом. Пратимо мазгара, он очигледно добро познаје светогорске стазе. Већ на брду изнад манастира поново почиње киша. Како корачамо даље, она се час појачава, па онда слаби, повремено престаје, те све из почетка. На једној заравни изнад манастира бацамо последњи поглед на Хиландар, који остаје за нама и нестаје под густом кишном завесом. Одлазимо у неизвесност, јер смо први пут на том путу. У једном тренутку губим мазгара из вида, прилично је одмакао, познаје стазу, иде веома брзо сигурним корацима и очигледно је да му се жури. Киша лије као из кабла, црна јакна не помаже много. Сав сам мокар, а ципеле су ми пуне воде и блата. Пратим трагове мазге колико могу да се не бих изгубио у овом беспућу. Са стране се уздижу високе светогорске планине, обрасле густом шумом и непрегледним медитеранским растињем. Бура (ветар) се овде итекако осећа, са свих страна непрекидно фијуче. У дубини смо Свете горе, на самом смо успону планине Мегали Вигле. Киша брише трагове мазге, а ја се сналазим како знам и умет. У једном тренутку се окрећем и видим да је Мирослав Драшкић нестао. Киша је све јача, враћам се и зовем га очајно, из свег гласа. Драшкић је нестао као да је у земљу пропао. После извесног времена налазим га испод дебеле крошње једног стабла. Изгубио је оријентацију. Пита ме где смо, као да знам нешто више од њега. Ухватио сам га под руку и некаквом блатњавом стазом убрзано идемо ка супротној обали полуострва, ка луци Јованици. Сада га не испуштам из вида. Драшкић тешко хода, сав је задихан. Ходамо тако сатима – некад спорије, некад брже. Киша непрестано лије, хладноћа се увлачи до костију, али никако не смемо стати. Да ли смо на правом путу? Ознака нема, киша је све спрала. Грање нас шиба. Гром запара небом и уз страшан тресак осветли светогорску столетну шуму. Изгледа као да са неба пада на хиљаде свећа. Најзад, после вишесатног ходања по киши која непрестано лије, у сумаглици са леве стране, на некаквој стени видимо обресе бугарског манастира Зографа. Монаси су нам рекли да кад видимо манастир Зограф са леве стране, то је сигуран знак да смо близу обале. Заиста, убрзо смо дошли до пристаништа, нисмо залутали, најзад смо завршили пешачење. Дрхтимо од хладноће, мокри смо до голе коже, а ноге су тешке као олово. Киша не престаје, ветар се појачава, пристаништу се не може прићи од таласа који га пребацују.

Мазгар је истоварио наш пртљаг у полусрушену шталу, запалио ватру и скупио се око ње. Покисли смо до голе коже, ветар нас је продувао, прозобли, скупили смо се код ватре да се колико-толико огрејемо, бар

мало осушимо и дођемо себи. Импровизовани заклон са слабом ватром чини нам се као хотел високе класе. Остаје нам да чекамо да ли ће доћи брод и ако дође, да ли ће успети да пристане по овом времену. Чекамо сат, потом два, пролази и трећи сат. Задремали смо поред ватрице која колико-толико греје, прислоњени један уз другог, чекајући спасоносни брод. Питамо се да ли ћемо дочекати и ноћ на овој обали у полусрушеној штали. Најзад, у неко доба долази брод. Опасно се љуља, таласи га преливају са обе стране. Капетан опрезно маневрише бродом не би ли некако пришао пристаништу. У једном тренутку брод се повлачи уназад да га не удари велики талас који се уз страшну буку незадрживо ваља ка обали. После више неуспелих покушаја, успевамо да се укрцамо и капетан брода брзо окреће прамац ка Уранополису. Небо се отворило и киша све јаче пада. Море и киша су се спојили. Чим смо се укрцали, Драшкић се сјурио у утробу брода, стрпоштао на неку клупу и запалио цигарету. Не обазире се на моје опомене. У утроби брода има путника, намерника и ходочасника. Запахнуо ме је дим цигарета који се помешао са опорим мирисом мазута. Просула се и флаша уза и та мешавина испарења ми нагриза ноздрве. Уз непрекидно љуљање, све скупа представља јако загушљиву комбинацију. У тој задимљеној и загушљивој просторији потпалубља не могу дуго да седим, неиздрживо је загушљиво, тако да излазим на палубу. У кабини капетана налазим какав-такав заклон од кише и ветра. Ту се бар не осећа загушљива мешавина мазута, уза и дуванског дима. Брод се пропиње уз таласе. Када прође талас, долази велика водена долина у коју незадрживо пропадамо као подморница која нагло зарања у морске дубине. Бродски мотор повремено кркља као самртник. Надам се да се неће поновити квар на броду као у доласку. Пред налетом огромних таласа капетан прави маневре и склања брод у увале, али не сме преблизу обале јер ће се насукати или завршити на оближњим хридинама. Пред великим таласима брод се повлачи уназад. Огромни таласи прелазе преко палубе. Ако мотор стане, нема нам спаса. Овде ни скок у море не спасава. Овај брод је новији, металне је конструкције, за разлику од оног дрвеног трабакула којим смо дошли, па се надам да ћемо ипак стићи до копна, до луке спаса – Уранополиса. После неколико сати непрестаног љуљања и кише, најзад стижемо у луку. Искрцавамо се недалеко од куле. Ревносни грчки полицајац нам помно прегледа пртљаг. Ствари нам кисну на киши, али закон се мора поштовати. После завршеног прегледа Мирко и ја тражимо неку кафану у Уранополису да се бар мало одморимо, нешто презалогимо и колико-толико осушимо док дође аутобус за Солун. Међутим, туристичка сезона је прошла и све је под катанцем. Под импровизованом надстрешницом чекамо аутобус. Киша и даље пада без престанка. Улице Уранополиса су

потпуно пусте и делом поплављене. Драшкићу је свега доста и заклиње се да више никад ногом неће ступити на Свету Гору. Уморан сам, мокар, прозебао, гладан, дрхтим од хладноће и само желим да се добро одморим и нешто поједем. Док чекамо аутобус за Солун, размишљам о томе зашто нам се све овако догодило. Питања је много, одговора нема. Поново ми у ушима одзвањају речи Гордана Бабић: „Чекају вас велика искушења.“ Још једном се показало да је била у праву. Изгледа да је судбина истраживача који крећу у ново и непознато да тешким мукама дођу до циља. Истраживачи су често изложени бројним искушењима и непредвиђеним опасностима, било од ђуди природе било од људи, а ми смо дошли у ситуацију да ризикујемо сопствене животе. Данас се путовања сећам као својеврсне авантура, мада ми тада то није уопште тако изгледало. Ноћ је увелико пала када смо стигли у Солун. Киша је престала, дува веома хладан ветар, око ногу осећам неку чудну хладноћу и тек тада видим да су ми се ципеле скоро распале. Изгледамо прилично јадно и једва проналазимо ресторан у Солуну. У ресторану смо рекли да смо управо стигли са Свете Горе. Конобари нас гледају помало сажаљиво, али нас ипак услужују.

По повратку из Солуна у Београд дочекао нас је снег и лед, али и београдска кошава. Пошто је воз каснио, стижем кући после поноћи. Поздрављам се са мајком, која ми каже да се одмах јавим Гордани Бабић и проф. Војиславу Ђурићу. Звали су већ неколико дана узастопце и по неколико пута. Питали су да ли смо стигли у Београд и да ли уопште има било каквих вести о нама. Иако је одавно прошла поноћ, зовем Гордану Бабић, која је изненађена, али јој је драго што смо најзад стигли живи и здрави. Неколико дана касније у просторијама Хиландарског одбора Гордана Бабић нам је рекла да се јако забринула за нас. Пошто се нисмо вратили у предвиђеном року, звала је пријатеље из Грчке, који су јој саопштили да су телефонске линије са Светом Гором у потпуном прекиду већ недељу дана и да над њом бесни незапамћена олуја. Друга вест је била да је један брод са неким странцима потонуо у олуји у светогорском заливу. „У тренутку сам помислила“, рекла је Гордана Бабић, „да сам послала прву екипу етнологa у Свету Гору на пут без повратка“.

По повратку у Београд, 15. децембра подносимо извештај о нашем боравку у Хиландару Хиландарском одбору САНУ. У извештају је представљен преглед рада у манастиру Хиландару и конаку у Кареји након двадесет пет радних дана. Истовремено, у неколико тачака, за наш будући рад у манастиру предлажемо:

1. Слање два конзерватора, који би током јануара или фебруара 1974. урадили конзервацију прикупљеног материјала;

2. Да се за инвентарисање етнографских предмета одштампа шест хиљада документационих картона;
3. Да се подржи наш захтев Свештеном сабору манастира Хиландара да се приземне просторије у манастиру адаптирају за поставку етнографских предмета нађених у манастиру;
4. Да се издвоји сума од 120.000 драхми за потребе излагања етнографских предмета и предмета примењене уметности у доњој сали библиотеке, као и за израду витрина;
5. С обзиром на то да у манастиру постоје предмети примењене уметности, сматрамо потребним да се из редова музеалаца пошаље један стручњак примењене уметности.

У јануару следеће године (1974) у Хиландарском одбору проф. Војислав Ђурић и др Гордана Бабић предложили су да Мирослав Драшкић и ја одржимо предавање о својим истраживањима у Хиландару. Сви смо прегледали дијапозитиве, фотографије и наше белешке. Предавање са дијапројекцијом на тему: „Етнолошки споменици културе у манастиру Хиландару“ одржано је у згради САНУ, 31. маја 1974. После неколико година, тачније 1981, објављујем рад са предавања, допуњен литературом, у *Гласнику Етнографског института САНУ*.¹ Предавање је одржано у згради Академије и трајало је око три сата. Присуствовао је већи број стручњака, посебно из Одељења историјских наука САНУ. Тиме је обележен почетак једног великог и значајног научног и музеолошког пројекта.

У јуну 1974. други пут одлазимо у Хиландар. Поучени претходним горким искуством, овог пута за рад и истраживање бирамо летњи месец. Мирослав Драшкић је са собом повео и сина. Неколико дана после нас долазе и конзерватори Обрад Томић (Музеј града Београда) и Александар Стојковић (Народни музеј). Заједнички прегледамо и бирамо предмете за конзервацију и одређујемо приоритете. Посебно ће се конзервирати дрво, посебно метални предмети, док конзервација текстилних предмета остаје за нека друга времена. Међутим, требало је прво да се оспособи конзерваторска лабораторија јер манастир није имао наменску просторију. Конзерватори имају доста замерки, а највећи проблем је што нема струје и текуће воде. Алата и справа за конзервацију такође нема, па се мора импровизовати. После два дана тражења погодне просторије, испоставља се да је келија оца Доментијана под кулом Св. Ђорђа најпогоднија за будућу конзерваторску лабораторију. Просторија поседује камин и текућу воду. Камин се претвара у место за конзервацију, а ту је и велики камени лавабо са текућом водом, што није

¹ Драшкић, Баришић 1981: 137-143.

најбоље решење, али ће послужити. Из збирке предмета конзерватори издвајају велику бакарну таву, која је употребљавана за пржење рибе. У њу ће, по завршетку конзервације, конзерватори стављати предмете за парафинисање. Као музеалац нисам одушевљен оваквом употребом сада већ музејских предмета. Међутим, размишљам о томе да, ако је бакарна тава издржала бројна пржења рибе, издржаће ваљда и „пржење“, тј. конзервацију предмета из манастира. Сналажење на терену је девиза теренских истраживача, па и етнолога. Знајући колико смо потешкоћа у раду раније имали, овог пута тражим благослов од проигумана манастира старца Никанора. Монаси увелико учествују у богаћењу манастирске збирке. Иако су у почетку били помало неповерљиви, сада нам дају благослов, тако да је конзерваторска радионица, и поред свих почетних проблема, на свеопште задовољство, убрзо прорадила. Ускоро из конзерваторске радионице „излазе“ предмети који су засијали у својој пуној лепоти. Кадионице, крстови, бројанице, посуде за топлоту, свећњаци, кандила и други предмети после конзервације изгледају као нови. Монаси су сада одушевљени и свако жели да му „техничари“, како монаси називају конзерваторе, очисте неки њима важан предмет који чувају у својој келији или у неком параклису. Монаси се отворено диве очишћеним предметима и желе да макар мало допринесу поклањањем предмета за збирку. С обзиром на то да нема струје, конзерватори су електролизу изазивали потапањем алуминијумских фолија.

Осим ангажовања на чишћењу пронађених предмета, конзерватори су такође монасима поправљали и неке њима неопходне предмете у свакодневном животу и послушању. У великом манастиру (по келијама, параклисима и подрумима) увек има предмета за поправку. Понеки прозор на келији не дихтује добро, врата келије или параклиса много шкрипе. Стара столица или сто који нису старији од сто година и нису још за музеј, кадионица пуна гара коју треба очистити, свећњак који је гарав, а још увек у употреби само су неки од примера рада конзерватора који је монасима умногоме олакшавао свакодневни живот. Једном приликом је процурио манастирски казан за печење ракије. У манастиру се испече по неколико хиљада литара ракије годишње. Сваки застој у печењу ракије представља велики финансијски губитак за манастир јер се од продате ракије остварује значајан приход. Управа манастира се забринула у вези са тим колико ће коштати оправка и колико ће драхми изгубити до његовог поновног рада. Проблем су решили конзерватори, тако да је после краћег застоја, печење ракије настављено.

Увођењем конзерватора и организовањем конзерваторске радионице потпуно је заокружен целокупан музејски рад у манастиру

– проналажење, одабирање, прикупљање података, инвентарисање, документовање, снимање и конзервација предмета. Конзервиране предмете склањамо у посебне просторије. У старој келији у кули Св. Ђорђа направљене су дрвене полице како би на њих стало што више конзервираних и очишћених предмета. То је стара келија без влаге, заштићена масивном кулом која доминира манастиром.

Екипа је поново у Хиландару 1975. године, када се прикупљање предмета приводи крају. Сада обилазим и економске зграде, које су биле важне за хиландарско добро, а које се налазе ван манастирских зидина. Перионица, која се налази ван манастира, већ је полусрушена, а саграђена је још у XVIII веку. Од старијих монаха нико је није употребљавао, нити монаси памте да је икада била у употреби. По казивању куvara Ангелиса Теохариса, прање веша се тада обављало у казанима испод игуменарије или, што је било чешће, у перионици на спрату. Управа манастира 1975. године набавља веш-машину, посебно прилагођену на гас. Машице за веш, ручне и дрвене пракљаче које су се ту нашле односим у житарницу и уврштавам у збирку предмета. Обилазим ковачницу и дрводељску радионицу у којој су се ковали и поправљали гвоздени алати, као и бачве и бурад. То је зграда која се налази непосредно испред улаза у манастир, са леве стране. Саграђена је крајем XIX века. У XX веку добија нову намену, а 1998. године преуређена је у кућу за становање аргата и радника који раде на обнови манастира. Година 1975. била је последња у којој смо Мирослав Драшкић и ја заједно истраживали у Хиландару. Исте године, по повратку са студијског боравка у Паризу, изненада је преминуо.

Десетак дана после сахране Мирослава Драшкића, Гордана Бабић и ја се налазимо у просторијама Хиландарског одбора. Недостаје нам Драшкићева веселост, његове шаљиве примедбе, његов ведар дух. Више неће бити наших дружења утрое, али морамо даље. Договорили смо да предложим замене у етнолошкој екипи. Хиландарском одбору сам, за даља етнолошка истраживања у Хиландару, предложио три етнологa музеалца. И поред моје жеље да екипу попуни етнолог музеалац, изабран је Петар Влаховић, професор Филозофског факултета у Београду. С обзиром на то да није познавао музејски посао, у Одбору смо се договорили да проф. Влаховић ради у архиву Хиландара. Од 1977. у етнолошку екипу улази етнолог Драгомир Антонић, тада запослен у Етнографском институту САНУ.

У Хиландару смо 1981, као етнолошка екипа, били Драгомир Антонић и ја. Од пролећа смо чекали одлуку за одлазак у манастир. Претходних година истраживања су протицала скоро без проблема. Ове године желимо да их наставимо. Пуни наде очекујемо вест о томе да нам

је путовање у Свету Гору одобрено и да су нам додељена финансијска средства. Прошли су септембар и октобар, а из Одбора САНУ нема одговора, али нам саветују стрпљење. Путовање за Хиландар најзад нам је одобрено, али су средства знатно умањена. На путу можемо да се задржимо највише седам дана, тј. до 28. децембра. С обзиром на то да нам је одобрено кратко време боравка, преостаје нам једино да у том периоду проверимо у каквом су стању збирке предмета – да прегледамо прикупљени музејски материјал и установимо у каквом се стању налазе инвентарисани и конзервирани предмети, као и они који нису конзервирани. Иако време за путовање није било превише повољно, на пут смо пошли 21. децембра касно ноћу. Сутрадан смо стигли у Солун, где се већ осећала празнична (новогодишња) атмосфера. Службеници Министарства за Северну Грчку, где се добијају дозволе за улазак и боравак на Свету Гору, гледају на нас са ироничним подсмехом. Питају ко сад, у зимско време, још пред Нову годину, иде на Атос, и да ли смо баш толико велики верници да у ово доба године крећемо на тако дуг пут пун ризика. Ипак, добијамо дозволе за улазак на Свету Гору.

Последња година етнолошких истраживања у организацији Хиландарског одбора САНУ била је 1982. Те године сам са пријатељем инж. Зораном Марковићем поново био у испосници Светог Саве у Кареји. Тада сам пронашао две кадионице типа „ручке“, које сам касније и објавио.² По доласку у Солун обилазимо Хиландарски конак, али у њему сем *апостоласа* (домара) не налазимо никог од хиландарских монаха. Од њега сазнајемо да су сви калуђери у манастиру, сем јеромонаха Хризостома – библиотекара, који је оправдано одсутан, и монаха Митрофана, који је службено у Протату у Кареји. Сутрадан смо у Јерисоу. На аутобуској станици смо се случајно упознали са једним калуђером, нашим земљаком, ђаконом Илијом. Сазнајемо да је четири године боравио и служио у грчким манастирима на Синају и у Витлејему. Неколико дана касније сви скупа се налазимо у Хиландару. По доласку у Јерисо отишли смо у кућу Ангелиса Теохариса, куvara из манастира, да се распитамо о поласцима бродова за Атос. Рекао нам је да бродови не саобраћају за Атос, невреме је, нема путника, па им се не исплати да испловљавају на отворено море. Уз Ангелисову помоћ и предусретљивост, успели смо да се после само дана чекања у Јерисоу укрцамо на брод. Пре тога смо ступили у телефонску везу са монахом Митрофаном у Кареји. Несебично нам је изашао у сусрет да не губимо време на одлазак у Кареју по дозволе, него да директно идемо за Хиландар. Он ће нам дозволе – „диамонитирионе“ кредити у Протату. По доста немирном времену укрцавамо се на ванредни брод – *ангаже*,

² Баришић 1991: 215.

посебно наручен за превоз грађевинског материјала за манастир Ивиرون. На броду сем посаде и нас нема никог. Море је немирно, киша и таласи нас прате све време. Грађевински материјал намењен Ивиرونу натоварен је на палубу, а не у утробу брода, што је ризик и представља велику опасност да се лађа преврне и, услед великих таласа потоне. И поред ризика, сретно смо стигли на одредиште. Журимо да што пре стигнемо у Хиландар. Планирали смо да се породицама вратимо за Нову годину. У манастиру монаси се чуде што смо стигли тако касно јер је већ близу крај године. Напомињу да су већ помислили да ове године (1982) нећемо доћи. Срдачно су нас примили и, као и увек, пажљиво слушају новости из тадашње Југославије. Од монаха сазнајемо једну тужну вест. У манастиру је крајем априла преминуо и сахрањен Вадим Черн – последњи потомак српског патријарха Арсенија III Чарнојевића.

После смрти Мирослава Драшкића, одлучујем да објавим рад на коме смо заједнички радили. Гордана Бабић и проф. Војислав Ђурић предлажу ми да текст одржаног предавања преуредим и допуним новом литературом. Рад је, како је већ поменуто, обављен у *Гласнику Етнографског института САНУ*. Пронађени предмети у манастиру подстакли су ме да касније објавим радове о ручним кадионицама из испоснице Св. Саве у Кареји, о збирци вотива из Хиландара, о болници Хиландара и њеном инвентару, хиландарском стакленом додекаедру, хиландарском налоњу и др.

Проблематичан предмет за конзервацију била је тзв. „Душанова застава“. Проблем је био у томе што су конзерватори и препаратори за текстил у музејима у Србији углавном биле жене. Као што је познато, особама женског пола није дозвољен улаз на Свету Гору. После упорног трагања за мушким текстилним конзерватором, проблем је решен у оквиру истраживања Историјског музеја Србије у манастиру. Ангажован је конзерватор Франц Цурк, тада професор на ликовној академији у Љубљани. Он је, уз асистенцију колеге са академије Момчила Клашње, конзервирао заставу. Душанова застава је конзервирана и спасена за дуги низ година.

Свака екипа која је ишла у Хиландар имала је посебног фотографа. Ја сам у екипи Хиландарског одбора био истовремено кустос-истраживач и фотограф. Прво сам снимао предмете у старој трпезарији, а потом у житарници. Пошто сам у њој 1977. године затекао штампарску пресу за графике, морао сам да променим место снимања. Једне године сам снимао у празној келији поред житарнице. Следеће место за снимање била је учионица. Тада сам носио предмете са краја на крај манастира кроз ходнике и враћао их, после инвентарисања и снимања, у житарницу. Једно време је библиотека манастира била мој импровизовани фото-

-студио. На крају сам предмете фотографисао у кули Светог Ђорђа. Из те куле морао сам претходно да „истерам“ голубове који су улетали кроз сломљена прозорска окна. Житарница је била веома погодна за снимање предмета, али само лети и у одређено доба дана.

У Хиландару сам упознао и колеге из других музеја и културних институција: Петра Поп Лазића, Ђорђа Митровића из Историјског музеја Србије, Душка Миловановића из Музеја примењене уметности, конзерваторе из различитих музеја и Завода за заштиту споменика културе, са којима сам касније тесно сарађивао. Често смо размењивали мишљења о бројним проблемима у вези са музејском струком. У Хиландар су током нашег рада често долазили наши професори – Војислав Ђурић, Дејан Медаковић, Димитрије Богдановић, Божидар Ферјанчић, Гојко Суботић. Сви они су желели да виде пронађене предмете. Гледали су их са нескривеним дивљењем. Скоро увек смо се упуштали у дуже дискусије око датовања предмета, етничке припадности и о другим проблемима у вези са нађеним музеалијама.

У свакодневним пословима око рада са предметима свесрдно и несебично, уз сва његова свакодневна послушања и обавезе у манастиру, којих је било на претек, помагао је јеромонах Хризостом, библиотекар Хиландара. Од велике помоћи је био и отац Митрофан. Инвентар хиландарске збирке увећавао се сваке године. После десет година рада пронашао сам, инвентарисао и фотографисао више од 1.600 предмета. Највише сам их пронашао заједно са Мирославом Драшкићем у периоду од 1973. до 1975. године. Поносан сам што сам радио у Хиландару, што сам отргао од заборава много предмета, нарочито због тога што су многи од њих били непознати етнолошкој струци. Ови предмети данас представљају непроцењиво културно благо, непрегледну ризницу културног наслеђа српског народа и значајно доприносе етнологији, археологији, али и ликовној и примењеној уметности, историји, историји уметности и историји медицине.

Сматрам неопходним да на крају поменем све оне чија је помоћ била драгоцену у раду у Хиландару. То су: др Гордана Бабић-Ђорђевић, проф. Војислав Ђурић, проф. Гојко Суботић, проф. Димитрије Богдановић, проф. Божидар Ферјанчић, проф. Ђурђица Петровић, др Бојана Радојковић, др Верена Хан, Душан Синдик, др Слободан Милеуснић, др Миодраг Петровић, Јанко Магловски, те бројне колеге из музеја и архива у Србији. Њихова несебична помоћ и добронамерни савети су ми били веома значајни у разрешавању бројних енигми у вези са предметима нађеним у манастиру, што је било неопходно за њихов што тачнији опис и датацију.

Братству манастира Хиландара се захваљујем на указаном гостопримству, поверењу и несебичној помоћи: старцу Никанору

проигуману, оцу Хризостому, оцу Арсенију, оцу Мојсију, оцу Митрофану, оцу Зосиму, оцу Григорију, оцу Гаврилу, оцу Михајлу, оцу Василију и осталој бројној манастирској браћи, као и кувару Ангелису Теохарису. Од њих већина, нажалост, није више међу живима. Без њихове свестране помоћи поверени задатак би био много теже обављен. Свима њима велика захвалност на издвојеном времену и доброј вољи да помогну. Можда није сувишно истаћи да сам најмање помоћи и разумевања за свој рад у Хиландару имао од својих колега етнолога са којима сам радио, односно у матичној кући у којој сам био запослен, иако сам пројекат истраживања донео када сам из Музеја „25. мај“ прешао у Етнографски музеј. На крају још једном изражавам захвалност иницијаторима мог одласка у манастир и добијеној могућности да се упознам са једним светом за који до тада нисам ни знао да постоји. Своје истраживачко искуство завршавам песмом:

ХИЛАНДАРСКО ЗВОНО

Чујеш ли хиландарско звоно?
Не чујеш?!
А чу га твој отац са кућног прага,
И чу га глас ластва испод стреје,
И голуб са крова,
И на записаном храсту чу га креја,
И чу га пламен божићне свеће,
Чу бадњак, тамњан, босиљак...
И богојављенска вода,
И чу га Јерусалим, Зејтинлик, Крф,
Грачаница и Карловци Сремски,
И Сентандреја,
И чу га Ресава, Морава, Стил,
И Рашка поносна,
И сва српска господа,
Па зашто га ти не чујеш?³

³ Перић 2004: 159.

Библиографија

- Баришић, Р. (1991). Прилог познавању производа уметничког занатства у манастиру Хиландару. *Хиландарски зборник*, бр. 8: 215–227.
- Драшкић, М. и Баришић, Р. (1981). Постанак Хиландара и порекло његовог имена са неким етнолошким белешкама. *Гласник Етнографског института САНУ*, бр. XXX, 137–143.
- Перић, Р. (2004). Хиландарско звоно. У: А. Б. Лаковић (прир.), *Хиландарје: песничко ходочашће Хиландару*. Крагујевац: Клуб културе, 159.

Ethnological Research of the Hilandar Monastery in the Period between 1973 and 1983. Part Three: Return to Belgrade and the Subsequent Sojourns in Hilandar

Ranko Barišić

Summary

A team of ethnologists formed by the Serbian Academy of Sciences and Arts' (SASA) Board for Hilandar sojourned in the Hilandar Monastery for the first time in the fall of 1973 when they started collecting the items for the ethnological collection. The last year of their ethnological research organized by the SASA Board for Hilandar was 1982. The text focuses on the return after the first journey to Hilandar as well as on the subsequent sojourns and the difficulties the researchers faced during their work on the preservation of the discovered items.

Keywords: Hilandar, ethnologists, items, ethnological research.

Ранко Баришић / Ranko Barišić
Етнографски музеј, Београд / Ethnographic Museum, Belgrade
E-mail: rankobarisicbg@gmail.com

Примљено/Received: 4. 4. 2025.
Прихваћено/Accepted: 6. 4. 2025.

ПРИЛОГ

Сл. 1. Хиландарска лоза (снимак: Ранко Баришић, 1978, лична архива)

Сл. 2. Ибрик, 18. век (снимак:
Ранко Баришић, 1977, лична архива)

Сл. 3. Печатни прстен (снимак: Ранко Баришић, 1977, лична архива)

Сл. 4. Ручна кадионица, 15. век
(снимак: Ранко Баришић, 1978,
лична архива)

Сл. 5. Трикирија, 18. век
(снимак: Ранко Баришић, 1978,
лична архива)